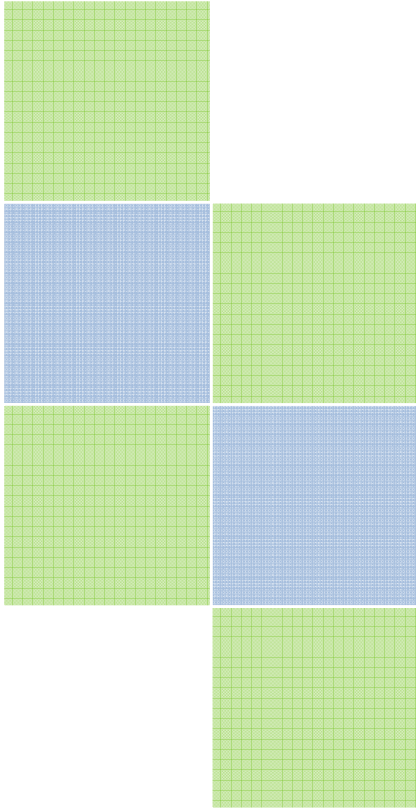

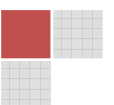

Gradanske
inicijative

SINDIKATI I POLITIKA

Interaktivni stručni seminar

Darko Marinković¹

SINDIKATI I POLITIČKE STRANKE U TRANZICIJI SLUČAJ SRBIJE

R e z i m e

Analiza toka uspostavljanja stranačkog i sindikalnog pluralizma, kao i međusobnih odnosa sindikata i političkih stranaka u zemljama tranzicije ukazuje na neke zajedničke imenitelje ovog procesa. Pre svega, sve zemlje tranzicije su, kao i u drugim oblastima i aspektima političkih, ekonomskih i socijalnih reformi i na ovom planu, u većoj ili manjoj meri kopirale iskustva i praksu odnosa sindikata i političkih stranaka razvijenih zemalja. Medjutim, upravo složenost i izuzetna osetljivost ovog procesa je veoma jasno, u mnogim tačkama na pojavnoj ravni, potvrdila i upozorila da se istorija ne ponavlja, odnosno da kopiranje tako složenih i konfliktnih društvenih procesa i odnosa, kao što su odnosi sindikata i političkih stranaka nije moguće, jer realni sadržaj i dometi ovih procesa zavise od stvarnih reformskih kapaciteta i realne društvene moći sindikata i političkih stranaka. To proističe iz nespornog iskustva danas razvijenih demokratskih zemalja, prema kome su političke stranke i sindikati, ključni pokretači političkog života društva. To znači, što je potvrdilo iskustvo neuspešnih zemalja tranzicije, da su sindikati i političke stranke koje nisu imale potrebnu društvenu moć, umesto da budu motorna snaga promena i sami postali zarobljenici ograničavajućeg, nedemokratskog društvenog okruženja.

Ključne reči: sindikati, političke stranke, politički pluralizam, socijalna demokratija, tranzicija, društvena moć, ljudska prava, industrijski i socijalni konflikti.

¹ Redovni profesor na predmetu Industrijskih odnosa Univerziteta „Megatrend“ u Beogradu. Autor druge po redu doktorske disertacije o štrajkovima na teritoriji bivše SFRJ, autor većeg broja naučnih i stručnih radova o štrajkačkoj borbi, koji je veći deo radnog veka posvetio strategijama štrajkačke borbe. Ceo životni i radni vek posvetio naučno-istraživačkom i stručnom radu u oblasti opšte, političke i industrijske sociologije. Učestvovao u velikom broju empirijskih istraživanja o značajnim političkim, ekonomskim, socijalnim i sindikalnim pitanjima. Objavio četiri knjige i preko stodvadeset radova u stručnim i naučnim časopisima u zemlji i inostranstvu. Individualni član Medjunarodne organizacije za industrijske odnose u kojoj je koordinator studijske grupe za industrijske odnose u zemljama tranzicije.

Uvodne napomene

Postoje različita stanovišta o tome da li se istorija ponavlja. Nesporno je, međutim, da se u savremenom dobu mnoga pitanja postavljaju na novi način. Sama činjenica da se ova pitanja javljaju u različitim vremenskim periodima, ili su prisutna u kontinuitetu, na najkonkretniji način govori o značaju i složenosti ovih pitanja. Jedno od takvih pitanja je pitanje odnosa sindikata i politike, a jedan od specifičnih aspekata ovog pitanja je odnos sindikata i političkih stranaka.

Posmatrajući nastanak, tok i razvoj sindikalnog pokreta u vremenskoj dimenziji, može se uočiti da je politički aspekt sindikalne borbe, odnosno učešće i uticaj sindikata u političkom životu društva trajno prisutno od prvih koraka sindikalno organizovanog radništva. Drugim rečima, od onog prelomnog momenta kada je među pripadnicima sveta rada počela da sazreva svest o tome da samo zajedničkom snagom mogu zaštititi svoje interese i prava i kada na osnovu tog saznanja počinju da se udružuju u sindikate, otvara se i pitanje političke funkcije sindikata. U prilog tome govori i činjenica da sindikalna borba započinje i decenijama je usmerena na pravo zaposlenih da se slobodno sindikalno organizuju. Nesporno je pri tome da je pitanje slobode sindikalnog organizovanja nerazdvojni deo korpusa osnovnih ljudskih ekonomskih, političkih i socijalnih prava, a to znači da je reč o političkom pitanju – par – excellence. Prateći tok borbe radništva za slobodu sindikalnog organizovanja, koja je u velikoj meri obeležila ceo devetnaesti vek, može se uočiti da je ona, po pravilu, tekla paralelno sa borbom za osnovno političko pravo – opšte pravo glasa. Gotovo da nije potrebno posebno dokazivati funkcionalnu povezanost ova dva prava – ona je vidljiva na pojavnj ravni.²

Danas, kada sloboda sindikalnog organizovanja i opšte pravo glasa spadaju u nesporne, opšte prihvaćene civilizacijske tekovine savremenog doba, ali i tekovine sindikale borbe, odnosno porasta društvene moći sindikalno organizovanog radništva, jasno je da sloboda sindikalnog organizovanja predstavlja preduslov svih drugih ekonomskih, radnih i socijalnih prava, koja se mogu ostvarivati samo u celini. Može se reći – da nije bilo slobode sindikalnog

² Z. Stojiljković: „Sindikatske osnovne odrednice“, Sindikalna škola UGS „Nezavisnost“, Beograd 1996

organizovanja, koja je po svom karakteru i politička sloboda – ne bi bilo ni drugih radnih, ekonomskih i socijalnih prava.

Sindikalna borba je uvek – eksplicitno ili implicitno obuhvatala i političke ciljeve. Naravno, u različitim fazama sindikalne borbe politički ciljevi su bili u različitoj meri zastupljeni, i u različitoj meri vidljivi i prepoznatljivi na pojavnj ravni. Borba sindikata za pravo na štrajk, za pravo na kolektivno pregovaranje, radno i socijalno zakonodavstvo, za socijalno partnerstvo, za jasno definisanje međusobnih odnosa, prava i obaveza sindikata, poslodavaca i političkih vlasti, u krajnjoj liniji je i borba za drugačije političko uređenje društva.³

Savremeno doba karakteristično je po dinamičnom pomeranju težišta sindikalne borbe sa klasičnih revandikativnih, ka pitanjima strategije socijalno – ekonomskog i tehnološkog razvoja društva, koja su u svojoj osnovi politička pitanja. To je u velikoj meri uslovljeno promenjenom ulogom države, koja ima sve veću ulogu i uticaj u ekonomskom životu društva. Postalo je jasno da se sindikalna borba u promenjenim društvenim okolnostima ne može zadržati isključivo na klasičnim, revandikativnim zahtevima (zarade, dužina radnog dana, uslovi rada i tsl.), jer bi to u velikoj meri značilo prihvatanje suočavanja sa posledicama zakonske regulative i mera ekonomske politike. To je uslovalo i suštinske promene u organizovanju, načinu organizovanja i strategijama sindikata.⁴

Analiza sindikalne borbe u vremenskoj dimenziji potvrđuje da je promena društvenih okolnosti, stavljala sindikate pred nove sve složenije izazove, na koje su sindikati mogli uspešno da odgovore samo različitim oblicima uključivanja u politički život društva, odnosno uticajem na aktere procesa političkog odlučivanja. U svojoj istoriji to sindikati čine na različite načine – klasičnim mehanizmima sindikalne borbe – uključujući i one najradikalnije, kao što su protesti, demonstracije, štrajkovi, kroz formalne i neformalne oblike uticaja na političke vlasti i aktere političkog života društva. Jedan od prelomnih momenata u ovom procesu je formiranje političkih stranaka od strane sindikata. Istorija i savremena praksa pokazuju da na taj način sindikati nisu dobili trajne, a pogotovu ne večite političke saveznike. Zvuči cinično, ali je činjenica da je ova funkcionalna i programska veza bila najstabilnija i najtrajnija u komunističkim partijama i jednopartijskim sistemima. Medjutim, ovde su stvari krenule u

³ K.Grint: „The Sociology of work“, Polity Press, Cambridge, UK 2003

⁴ D. Marinković „Industrijski odnosi“, „Megatrend“ Univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2006

obrnutom smeru, tako što su partije, odnosno njihovi vrhovi uspostavili apsolutnu dominaciju i kontrolu nad sindikatima. Istini za volju, i u zemljama višestranačke parlamentarne demokratije iskustva su različita i kreću se od visokog stepena programske i funkcionalne povezanosti partija i sindikata, do toga da se delovanje političkih partija, vodjeno pragmatičnim političkim interesima i nastojanjem da se pridobiju i drugi delovi biračkog tela bitno razlikuje od ciljeva i interesa sindikata. Ovakvi turbulentni odnosi sindikata i političkih stranaka koje su sindikati osnovali doveli su do toga da sindikati imaju sve manji uticaj na ponašanje i odluku svojih članova kao birača.

Opisani procesi i iskustva ispoljili su se kroz specifične pojavne oblike i u odnosima sindikata i političkih stranaka u zemljama tranzicije.⁵

Tranzicija, sindikati, političke stranke

Ako se u procesu tranzicije u zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope traže zajednički imenitelji, onda se svakako jedan od njih nalazi u činjenici da su se sve ove zemlje suočile sa pitanjem uspostavljanja novih principa, sadržaja i oblika međusobnih odnosa sindikata i političkih stranaka. U znatnom broju ovih zemalja pomenuta pitanja izbila su na površinu na izrazito turbulentan, protivrečan i konfliktan način. Iako je na prvi pogled bilo jasno i nesporno da se ovi odnosi moraju uspostavljati na suštinski novi način primenjen novim društvenim okolnostima, ni jedan, ni drugi partner, ni političke stranke, ni sindikati, nisu se tako lako oslobadjali nasledja prošlosti.

Upoređujući procese uspostavljanja odnosa sindikata u zemljama tranzicije i u demokratskim, ekonomski razvijenim zemljama zapadne Evrope, može se uočiti da ovi procesi imaju kako zajedničke imenitelje, tako i značajne razlike. Kada je reč o razlikama, već na pojavnoj ravni uočljiva je razlika u vremenskoj dimenziji. Naime, proces uspostavljanja današnjih odnosa sindikata i političkih stranaka u razvijenim zemljama, tekao je u dugom vremenskom procesu, beležeći i uspone i padove. S druge strane, ovaj proces je u zemljama tranzicije trajao znatno kraće i to je svakako uticalo na

⁵ J. Waddington, R. Hoffman: „Trade unions in Europe – Facing challenges and searching for solutions“, ETUI, Brussels, 2003

visok stepen konfliktnosti i turbulentnosti ovog procesa, a konačno i na njegove objektivne domete.⁶

Pored toga, odnosi sindikata i političkih stranaka u procesu tranzicije su bili samo jedan od problema sa kojima su se suočavala ova dva aktera. Naime, tranzicija je započela, nasilnim ili mirnim rušenjem političkog uređenja komunističkog društva i otvaranjem procesa uspostavljanja novog političkog sistema, na suštinski različitim osnovama. Menjao se i sadržaj političkog života društva, način organizovanja pojedinih aktera, principi njihovih međusobnih odnosa. Iskustvo zemalja tranzicije potvrđuje da su te ukupne promene u političkom životu društva, predstavljale osnovni okvir i odlučujuće uticale na karakter i sadržaj odnosa sindikata i političkih stranaka.

Na ovom planu, u suštini je potvrđena jedna zakonitost procesa tranzicije, a to je funkcionalna povezanost i medjuzavisnost demokratičnosti i uspešnosti procesa tranzicije. Naime, u onoj meri u kojoj je politički život društva bio demokratski, u onoj meri u kojoj su sitematski, trajno izgradjivanje i jačale demokratske institucije i mehanizmi, u toj meri su uspostavljeni i demokratski odnosi izmedju sindikata i političkih stranaka. Demokratski društveni odnosi, u zemljama u kojima su uspostavljeni, predstavljali su povoljno društveno okruženje za razvoj demokratskih sindikata, za jačanje njihove društvene moći i uticaja, što je omogućavalo da se u većoj meri ispolji i ostvari jedan od osnovnih ciljeva i interesa sindikalne borbe – da društvo u celini bude demokratsko. S druge strane, u zemljama tranzicije u kojima su demokratski procesi sporije tekli, u kojima nisu uspostavljene, ili su ostale u povelju demokratske institucije i sindikati su ostali nedemokratski i na marginama društvenih zbivanja. Reč je o onim zemljama u kojima su rezultati tranzicije daleko od očekivanih. Drugim rečima, proces demokratizacije društva i proces demokratizacije sindikata moraju teći paralelno i samo tako mogu dati željeni rezultat.

Rušenje političkih sistema utemeljenih na praktično neograničenoj vladavini jedne partije, što je u praksi najčešće značilo na nekontrolisanoj vlasti vrha te partije, nije automatski značilo oslobadjanje od negativnog nasledja prošlosti. Naprotiv, nasledje prošlosti, oličeno u sistemu vrednosti, ponašanju, načinu donošenja i sprovođenja stavova bitno je uticalo na ponašanje, stavove i

⁶ E. Hejvud : „Politika“, „Klio“, Beograd 2004

medjusobne odnose sindikata i političkih stranaka. U tom pogledu osnovni procesi obuhvatili su dva aspekta. Jedan od ovih aspekata odnosio se na aktere političke i sindikalne scene iz jednopartijskog sistema. Pre svega, oni su bili jedan od osnovnih aktera industrijskih, socijalnih i političkih konflikata i podela, koji su obeležili, početni, najkonfliktiniji deo tranzicije. Prema njima, kao nosiocima političke vlasti i starog sistema bilo je usmereno građansko i radničko nezadovoljstvo. Kao što je poznato, ova početna faza tranzicije, koja je tekla sa različitim stepenom radikalizacije, završena je padom sa vlasti do tada vladajućih komunističkih partija, kao i promenom pozicije, ili urušavanjem prethodnih sindikalnih struktura.⁷

Medjutim, to nije automatski značilo i trajni odlazak sa političke i sindikalne scene. Ove, do tada vladajuće partije i sindikati, po prvi put u svom postojanju suočili su se sa iskušenjima opozicionog delovanja. U pomenutim partijama i sindikatima otvara se proces njihove ideološke, programske i organizacione transformacije, odnosno prilagodjavanja novim društvenim okolnostima. Ovaj proces, tekao je različitom dinamikom, imao različite sadržaje i rezultirao je različitim efektima. Neke od ovih partija su posle izvesnog vremena uspele da zadobiju poverenje znatnog dela biračkog tela i da ponovo učestvuju u vlasti.

Istovremeno, stvaraju se formalno-pravni i institucionalni uslovi i osnivaju se nove političke stranke različitih orijentacija, odnosno stvara se politički pluralizam kao suštinski novi ambijent u kome se odvija politički život društva.

Isto tako, organizaciono, programski i u drugim aspektima reformišu se stari sindikati, prilagodjavajući se novim društvenim okolnostima, a pre svega sa činjenici da više nemaju monopol na sindikalni život. Zahvaljujući organizacionoj i materijalnoj infrastrukturi, ali i sposobnosti prilagodjavanja, „stari sindikati“, posle krize sa kojom su, kao i bivše vladajuće komunističke partije bili suočeni na početku procesa tranzicije, ne samo da su preživeli, već su, u znatnom broju slučajeva uspeali da se oporave i ponovo zauzmu značajnu ili dominantnu poziciju u sindikalnom životu ovih društava.

Paralelno sa tim nastaju novi sindikati, koji već u svojim nazivima ističu razliku u odnosu na dotadašnju koncepciju i praksu sindikata. Novi sindikati nastaju kao izraz nepoverenja i nezadovoljstva radom „starih“ sindikata, što potvrđuje činjenica da se

⁷ Lj. Madžar: „The challenge of globalisation in the times of change – reflections of intriguing book“, Zbornik, Globalizacija i tranzicija, Institut društvenih nauka, Beograd, 2001

njihovo članstvo regrutuje iz redova zaposlenih, koji su prethodno napustili članstvo prethodnih režimskih sindikata.⁸ Kasnije iskustvo je, međutim, potvrdilo da „režimski sindikati“ nisu samo bolest jednopartijskih političkih sistema. Praksa je takodje pokazala da sloboda sindikalnog organizovanja, ispoljena kroz sindikalni pluralizam, odnosno postojanje većeg broja sindikata, ne znači automatski porast društvene moći sindikata.

Analiza toka uspostavljanja stranačkog i sindikalnog pluralizma, kao i međusobnih odnosa sindikata i političkih stranaka u zemljama tranzicije ukazuje na neke zajedničke imenitelje ovog procesa. Pre svega, sve zemlje tranzicije su, kao i u drugim oblastima i aspektima političkih, ekonomskih i socijalnih reformi i na ovom planu, u većoj ili manjoj meri kopirale iskustva i praksu odnosa sindikata i političkih stranaka razvijenih zemalja. Međutim, upravo složenost i izuzetna osetljivost ovog procesa je veoma jasno, u mnogim tačkama na pojavnoj ravni, potvrdila i upozorila da se istorija ne ponavlja, odnosno da kopiranje tako složenih i konfliktnih društvenih procesa i odnosa, kao što su odnosi sindikata i političkih stranaka nije moguće, jer realni sadržaj i dometi ovih procesa zavise od stvarnih reformskih kapaciteta i realne društvene moći sindikata i političkih stranaka. To proističe iz nespornog iskustva danas razvijenih demokratskih zemalja, prema kome su političke stranke i sindikati, ključni pokretači političkog života društva. To znači, što je potvrdilo iskustvo neuspešnih zemalja tranzicije, da su sindikati i političke stranke koje nisu imale potrebnu društvenu moć, umesto da budu motorna snaga promena i sami postali zarobljenici ograničavajućeg, nedemokratskog društvenog okruženja.

Odnos sindikata i političkih stranaka u zemljama tranzicije u osnovi je bio odredjen sadržajem političkog života. To drugim rečima znači da su se i sindikati i političke stranke usmerili na pitanja ekonomskih i socijalnih reformi, odnosno da je tranzicija postala osnovi sadržaj aktivnosti i međusobnih odnosa sindikata i političkih stranaka. Kada se konstatuje da je tranzicija bila ključni sadržaj političkog života i odnosa sindikata i političkih stranaka, odmah treba dodati činjenicu da je tranzicija, odnosno proces političkih, ekonomskih i socijalnih reformi koje ona obuhvata u svim zemljama bio složen, protivurečan i konfliktnan proces. Posebno je bila konfliktna početna faza tranzicije, u kojoj su uvedeni mehanizmi i

⁸ „Distability and employment in Central and Eastern European countries“, ILO CEET, Budapest 1994

institucije tržišne privrede, menjana vlasnička i ukupna ekonomska struktura društva. To je uslovalo da su i odnosi medju akterima političkog života, pa i odnosi izmedju sindikata i političkih stranaka bili izrazito konfliktni. Ključni predmet konflikata i podela bili su koncepcija, putevi i socijalna cena tranzicije i njenog ključnog dela procesa privatizacije.⁹ Pri tome treba imati u vidu da je najveći deo socijalne cene tranzicije u svim zemljama pao na teret pripadnika sveta rada. U tom pogledu procesi su se kretali u dva suprotna smera. U jednom broju zemalja političke i sindikalne elite ostale su trajno sukobljene i podeljene, ali u suštini bez jasne vizije ekonomskih i društvenih reformi. U ovim zemljama tranzicija se odvijala sporo, necelovito, uz ogromnu, ili tačnije rečeno socijalno neizdržljivu cenu tranzicije za ogromnu većinu stanovništva. S druge strane, uspešne zemlje tranzicije svoj uspeh, u velikoj meri duguju činjenici da su političke stranke, sindikati, kao i drugi relevantni akteri političkog života društva, postigli socijalni koncenzus o putevima i socijalnoj ceni tranzicije, kao i raspodeli te socijalne cene na sve društvene slojeve u skladu sa ekonomskom snagom pojedinih društvenih slojeva i načelima socijalne pravde i solidarnosti.

Sindikati i političke stranke u Srbiji- - suočavanje sa nasledjem prošlosti

Proces tranzicije u Srbiji, kao i u drugim zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope, bio je praćen snažnim turbulencijama, konfliktima i protivurečnostima na sindikalnoj i političkoj sceni. Kao sastavni deo procesa tranzicije, došlo je do prekomponovanja strukture i odnosa aktera političkog i sindikalnog života. Svakako je ključna promena koja je odlučujuće uticala na tok i sadržaj većine drugih promena uspostavljanje političkog i sindikalnog pluralizma. Isto tako, nesporna je medjuzavisnost promena na sindikalnoj i političkoj sceni, sa ukupnim promenama u društvu, budući da su ove promene bile sastavni deo tranzicije. Ukupna materijalna, politička i druga ograničenja procesa tranzicije, ograničavajuće su delovala i na razvoj i uspostavljanje odnosa izmedju sindikata i političkih stranaka, primerenih novim društvenim okolnostima i potrebama. Pri tome, neophodno je dodati da se taj negativni efekat uvećao zbog toga što

⁹ M. Arandarenko: „Privatizacija, tržište rada i sindikati“, u Zborniku „Uloga sindikata u uprocesu privatizacije“, Centar za obrazovanje i istraživanja UGS „Nezavisnost“, 1999

tranzicija traži društveno moćne, demokratske sindikate i političke stranke, sa jasno definisanom političkom i razvojnom strategijom.

Medjutim, proces razvoja novih sindikata i novih političkih stranaka, odnosno sindikalnog i političkog pluralizma u Srbiji, imao je i brojna specifična obeležja, ili preciznije rečeno ograničenja, koja su bila uslovljena specifičnim tokom tranzicije u Srbiji.

Osnovna specifičnost, odnosno ograničavajući faktor nalazi se u činjenici da je veoma brzo posle prvih koraka tranzicije koji su učinjeni u svim zemljama Centralne i Jugoistočne Evrope posle rušenja Berlinskog zida, u Srbiji, odnosno tada Jugoslaviji, tranzicija nasilno prekinuta. Umesto političkih, ekonomskih i socijalnih reformi, koje su, sa većim ili manjim uspehom otvorene u drugim zemljama, u Srbiji započinje porast nacionalizma, ratna politika, ratovi i raspad zemlje, koji su građanima doneli poražavajuće posledice. U uslovima ratova i nacionalizma, položaj sindikata i sveta rada pada na svoje najniže grane. Tranzicija u Srbiji je nasilno prekinuta i takvo stanje trajalo je čitavu jednu deceniju.¹⁰

Analizirajući ovaj, svakako najteži period savremene istorije Srbije, analitičar Slobodan Antić ocenjuje da je Slobodan Milošević bio jedini lider bivših komunističkih zemalja koji se usudio da restruktura komunizam, stavljajući mu masku patriotizma i nacionalizma.

Umesto moralno – političke podobnosti u vreme jednopartijskog sistema, uspostavlja se nacionalna podobnost.¹¹ O tom naglom pomeranju težišta političkog života sa ekonomskih i socijalnih na nacionalna pitanja i promeni svesti radnika i građana vidljivo svedoči sledeći događaj sa početka procesa tranzicije. Naime, društvena kriza se sve više zahuktavala, a najveću cenu plaćali su pripadnici sveta rada, kroz porast nezaposlenosti, pad zarada i standarda. To je dovelo do porasta radničkog nezadovoljstva i sve češće pribegavanje štrajkovima, ulučnim protestima i drugim radikalnim oblicima sindikalne borbe. Jedan od najmasovnijih protesta odigrao se u junu 1990 godine, kada je preko 30000 radnika Rakovice – tada velikog industrijskog basena u protestnom maršu došlo pred Skupštinu Jugoslavije. Na njihovom zahtev obratio im se i Slobodan Milošević, koji je svoj čuveni govor završio rečima „A

¹⁰ S. Antić, M. Jovanović, D. Marinković : „Srbija između populizma i demokratije“, Institut za političke studije, Beograd, 1993

¹¹ Slobodan Antić „O karakteru vlasti Slobodana Miloševića“, Institut za političke studije, Beograd 1996

sad svi na svoje radne zadatke“.¹² Analitičari tih događaja slažu se u oceni da je Slobodan Milošević tada nezadovoljne radnike, koji su došli da traže posao i pristojne zarade, svojim govorom pretvorio u poslušne Srbe, odnosno da je taj događaj bio jedan od temelja njegove nacionalističke manipulacije.

Period vladavine Slobodana Miloševića obeležila je borba za sindikalne slobode i prava. Iako je formalno uspostavljen sindikalni pluralizam, u suštini se zadržavaju ključne odrednice odnosa i prakse iz prethodnog perioda. Zakonom o radu, uspostavlja se tzv „većinski sindikat“, i taj status dobija, do tada jedini Savez sindikata Srbije. Ovaj sindikat ostaje „državni sindikat“, pružajući podršku politici režima, za šta je dobijao čitav niz beneficija. Vlast, faktički priznaje samo ovaj sindikat, dok su svi ostali, novoosnovani sindikati, izloženi progonu i različitim vidovima kršenja ljudskih i sindikalnih sloboda i prava. U ovom periodu težište političkog života ostaje na nacionalnim, tzv „patriotskim pitanjima“, dok ekonomska i socijalna pitanja ostaju marginalizovana. U ovu zamku su, nešto pod pritiskom okolnosti, a nešto idući linijom manjeg otpora, zapale i opozicione političke stranke, tako da su i njihovi odnosi sa sindikatima, pre svega onim novoformiranim, bili daleko od zadovoljavajućih.

Posmatrano u celini, vladajuća Socijalistička partija Srbije u suštini nastavlja praksu iz jednopartijskog sistema, favorizovanja, ili tačnije rečeno faktičkog priznavanja postojanja samo jednog sindikata, koji za uzvrat, slepo i nekritički podržava politiku režima, bez obzira što je ona bila porazna za radništvo. Vlast ovaj sindikat priznaje kao jedinog partnera u procesu kolektivnog pregovaranja, a njegovim rukovodstvima daje razne beneficije, kupujući njihovu lojalnost.

S druge strane, vladajuća partija u oba svojstva – i kao politička stranka i kao nosilac vlasti, prema svim opozicionim političkim strankama odnosi se krajnje diskriminatorski, grubo kršeći osnovne sindikalne slobode i prava i izlažući članove i aktiviste ovih sindikata različitim vidovima pritisaka i progona.

Izrazito nepovoljne okolnosti, ipak nisu sprečile nastajanje i razvoj novih, nezavisnih sindikata. Ovaj proces započinje već krajem osamdesetih godina, tako što sindikati u pojedinim velikim preduzećima, najpre demonstrativno odbijaju da plaćaju sindikalnu članarinu, a zatim se i formalno izdvajaju iz sastava Saveza sindikata

¹² Dokumentacija UGS „Nezavisnost“

Srbije i stvaraju nove sindikate. Na taj način nastaje i jedan od najbrojnijih i najuticajnijih sindikata u javnim preduzećima – Sindikat Elektroprivrede Srbije. Stožer procesa uspostavljanja i razvoja novih sindikata predstavljaju Ujedinjeni granski sindikati „Nezavisnost“, koji su osnovani 1991 godine. Pet godina kasnije – 1996 godine nastaje još jedna konfederacija sindikata – Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata. Isto tako, u ovom periodu nastaje veliki broj sindikata na nivou preduzeća – tzv „kućnih sindikata“, koji zbog malog broja članova i drugih ograničenja ostaju na marginama sindikalnog i društveog života. Proces nastajanja novih sindikata je izrazito konfliktan i sa još jednog aspekta - odnosi medju novim sindikatima – suprotno očekivanjima, izrazito su konfliktni. Umesto da grade svoje odnose na novim osnovama i principima demokratskog sindikalnog pokreta, gradeći svoje programsko i akciono jedinstvo i svoju društvenu moć u celini, ovi sindikati često rade jedni protiv drugih i neretko su rigidniji od poslodavaca i političkih vlasti u sprečavanju njihovog nastajanja i delovanja. Sve to u celini porazno deluje na ukupnu društvenu moć sindikata, što bitno utiče i na odnos političkih vlasti i političkih stranaka, kako vladajuće, tako i opozicionih prema sindikatima.¹³

Odnosi izmedju „državnog“ i novoformiranih sindikata, na nacionalnom nivou, su sve vreme bili daleko od standarda i prakse koja je na tom planu već decenijama bila uspostavljena u razvijenim, demokratskim zemljama Evrope i sveta. Ovi odnosi u suštini su bili neprijateljski, pri čemu je to neprijateljstvo veoma često poprimalo najradikalnije oblike. Sindikalna rukovodstva na nacionalnom nivou su neretko, otvoreno ili prikryveno sprečavale svoje organizacije u preduzećima i u lokalnim zajednicama da saradjuju.

Pri tome je važno naglasiti da je, pored ekonomskih i socijalnih pitanja, koja predstavljaju tradicionalna područja sindikalne borbe, ključno područje sukoba i podela medju sindikatima bio dijametralno suprotni stav prema ratnoj i nacionalističkoj politici režima.

Opisane nepovoljne okolnosti na političkoj i sindikalnoj sceni nepovoljno su se odrazile i na odnose novoformiranih sindikata, i takodje novoformiranih opozicionih partija. Logično je i očekivano da medjusobno podeljeni i sukobljeni sindikati, kao i medjusobno podeljene i sukobljene političke partije, nisu ni mogle ozgraditi

¹³ Č. Andrić: „Sindikalna organizovanost u Srbiji“ U Mihailović Srećko (ed). „Sindikati Srbije – od sukoba ka saradnji“ Beograd, Freidrich Ebert Stiftung i Centar za socijaldemokratske studije, 2001

drugačije odnose. Drugim rečima njihovi odnosi bili su fragmentarni, najčešće konfliktni i sa vrlo izraženim nastojanjem političkih stranaka da sindikate iskoriste za ostvarivanje svojih pragmatičnih, dnevno – političkih interesa. Među njima nije postojala, dugoročna, sistematska saradnja, zasnovana na zajedničkom pristupu ključnim pitanjima društvene strategije. Karakteristično je takodje, da u zemlji u kojoj je decenijama postojao sistem radničkog samoupravljanja, koji je znatno uticao i na sistem vrednosti, ponašanje i odnose u procesu tranzicije, u zemlji, u kojoj prema rezultatima istraživanja, većina ljudi preferira osnovne socijal – demokratske vrednosti, kao što su sigurnost zaposlenja, socijalna sigurnost, solidarnost, što potvrđuje veliki broj empirijskih istraživanja, nije formirana politička stranka socijal – demokratske orijentacije, koja bi imale relevantan uticaj u političkom životu društva, odnosno relevantnu podršku biračkog tela.

Sindikati i političke stranke u Srbiji u procesu političkih i društvenih reformi

Ipak, i pored navedenih protivurečnosti, podela i sukoba, koje su dominirale političkim životom opozicionih stranaka i alternativnih sindikata, oni su, posle više od jedne decenije, konačno definisali tačku svog slaganja, odnosno zajedničkog interesa – rušenje vlasti Slobodana Miloševića. Tačnije rečeno, društvene okolnosti su ih naterale da se udruže oko ovog zajedničkog cilja, koji je bio preduslov ostvarivanja svih drugih njihovih ciljeva. U tom procesu tri sindikalne konfederacije biraju različite puteve. Savez sindikata Srbije ostaje u petooktobarskim zbivanjima uz vlast. Na sam dan masovnih protesta, pod pritiskom stotina hiljada demonstiranih, čiji je bes, pored ostalog, upućen i prema rukovodstvu ovog Sindikata, predsednik SSS podnosi ostavku.¹⁴

Asocijacija nezavisnih i slobodnih sindikata je direktno ušla na političku scenu, tako što je postala član DOS – Demokratske opozicije Srbije, učestvovao na parlamentarnim izborima, a predsednik ovog Sindikata je postao Ministar za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku u prvoj reformskoj vladi Zorana Djindjića. UGS „Nezavisnost“ su nekoliko meseci pred izbore 2000 godine ponudili tadašnjim opozicionim strankama Socijalni sporazum, kojim su se ove stranke

¹⁴ Dokumentacija Veća saveza sindikata Srbije

obavezale da će ako osvoje vlast u svom delovanju voditi računa o ekonomskim i socijalnim interesima zaposlenih, sindikalnim slobodama i pravima, a da za uzvrat dobiju podršku ovog Sindikata u izborima.

Medjutim, to je, kako je praksa ubrzo pokazala bila i jedina tačka slaganja, tako da ubrzo posle petog oktobra 2000 godine (jedan broj analitičara i učesnika tih dogadjanja, kaže već u noći masovnog, opštenarodnog protesta), počinju nove podele i sukobi. I pored svega, definitivno je posle nasilnog prekoda tranzicije, koji je trajao čitavu deceniju, otpočeo proces političkih, ekonomskih i društvenih reformi, praćen teškim nasledjem prošlosti.

Dolazi do prekomponovanja odnosa na političkoj i sindikalnoj sceni. Dotadašnja opozicija osvaja vlast i time dolazi u situaciju da u praksi pokaže svoj realni reformski kapacitet. Bez obzira na sva iskušenja, protivrečnosti i konflikte kroz koje je prolazila Srbija, njeni gradajani, a posebno svet rada, posle 5. oktobra 2000 godine, ne može se osporiti da je to bila prelomna tačka na kojoj je nastavljena čitavu deceniju nasilno prekinuta tranzicija, odnosno otvorem proces privrednih i društvenih reformi. Ukupni tok dogadjanja, kao i brojna istraživanja koja su sprovedena posle 2000 godine potvrđuju da je otvoren proces promene svesti gradjana i pomeranje težišta političkog života sa nacionalnih, na pitanja ekonomskog i tehnološkog razvoja, zaposlenosti, zarada, standarda i kvaliteta života.¹⁵

Medjutim, najavljeni proces društvenih reformi nije tekao očekivanom dinamikom, a rezultati su takodje bili daleko od zadovoljavajućih, posebno na planu standarda i kvaliteta života. U ekonomskom i društvenom životu i dalje su nastavili da egzistiraju u velikoj meri organizovani kriminal, korupcija, siva ekonomija i crno tržište radne snage.¹⁶ Ova neočekivana sporost i neefikasnost reformi, uslovia je da je srpsko društvo i dalje ostalo dominantno konfliktno društvo.

Osnovni predmet konflikata u društvu u celini, pa i u odnosima sindikata i političkih stranaka, je bila socijalna cena tranzicije. Za razliku od uspešnih zemalja tranzicije, koje su o osnovnoj strategiji tranzicije i raspodeli njene socijalne cene postigli socijalni koncenzus,

¹⁵ B.Mijatović: „Opšti pregled tranzicije“, u : Begović Boris i drugi, „Četiri godine tranzicije u Srbiji“, Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd 2005

¹⁶ O zastupljenosti sive ekonomije i crnog tržišta ne postoje zvanični statistički podaci, ali nezavisni ekonomski stručnjaci procenjuju da „siva ekonomija“ u nacionalnoj ekonomiji Srbije učestvuje sa preko 30%.

svih relevantnih društvenih činilaca, uključujući i sindikate, u Srbiji, pre svega, nije definisana celovita strategija tranzicije, a njena socijalna cena prebačena je isključivo na teret radno – proizvodjačkih slojeva društva.¹⁷

Nezadovoljavajuću materijalnu i socijalnu poziciju građana i zaposlenih, snagom argumenata potvrđuju statistički pokazatelji, prema kojima je u Srbiji u 2006 godini nezaposlenost iznosila 27%, prosečne zarade oko 250 eura, prosečne penzije na nivou od oko 150 eura.¹⁸ Takvo nepovoljno ekonomsko i socijalno stanje imalo je za posledicu da su period posle 5 oktobra 2000 godine u velikoj meri obeležili štrajkovi, ulični protesti, demonstracije, blokade saobraćajnica, od kojih je značajan broj bio van formalnih sindikalnih struktura. Veoma često u ovim protestima ističu se zahtevi pretežno, ili isključivo političke prirode, odnosno zahtevi za donošenjem odgovarajući zakona, njihovom doslednom primenom, uspostavljanjem vladavine prava. To govori da su organizatori i učesnici štrajkova i protesta shvatili da u postojećim okolnostima borba za tekuće, dnevne interese nema smisla, već se mora usmeriti na strateška pitanja političkog, socijalnog i ekonomskog uređenja društva.¹⁹

Nezadovoljavajuće ekonomsko i socijalno stanje u kome se nalazi većina stanovništva, a pre svega pripadnici sveta rada, ima za posledicu i gubljenje poverenja u institucije političkog sistema, kao i u aktere političkog i sindikalnog života. Istraživanje koje je u 2006 godini realizovala Agencija za istraživanje javnog mnjenja „Faktor plus“ iz Beograda, pokazuje u celini, veće ili manje nepovrenje u sve institucije sistema. Karakteristično je, prema rezultatima ovog istraživanja, da građani najveće poverenje imaju u Srpsku pravoslavnu crkvu (69% ispitanika ima veliko ili osrednje poverenje u ovu instituciju). Naravno, iz toge na treba izvući zaključak o visokom stepenu religioznosti građana Srbije, već o izrazito velikom nepoverenju u druge institucije. Na drugom mestu po poverenju građana nalazi se Vojska Srbije (37,6% ispitanika ima veliko ili osrednje poverenje u Vojsku), ali je to poverenje znatno manje nego u prethodnim godinama.

¹⁷ Z. Ristić, P. Djukić : „Strategija delovanja UGS „Nezavisnost“ u precesu privatizacije“, radni materijal, Dokumentacija UGS „Nezavisnost“

¹⁸ Saopštenje RZS, Beograd, 2007

¹⁹ D. Marinković: „Štrajkovi u Srbiji 1991-1996“, Institut za političke studije, Beograd 1998

Gradjani Srbije, prema rezultatima ovog, ali i drugih sličnih istraživanja, veoma malo veruju u sindikate, o čemu govore podaci u sledećoj tabeli:

Tabela 1: Koliki je stepen vašeg poverenja u sindikate ²⁰

ODGOVOR	%
Veliki	0.5
Osrednji	17.6
Mali	31.9
Nikakav	34.9
Bez odgovora	15.1
UKUPNO	100.0

Podaci se mogu okarakterisati kao izrazito nepovoljni. Samo simboličnih 0,5% ispitanika ima veliko poverenje u sindikate, dok je broj onih koji u sindikate imaju osrednje poverenje manji od 1/5. Istovremeno, oko 2/3, odnosno 66,8% ispitanika ima malo ili nikakvo poverenje u sindikate. Ove podatke, koji su veoma rečita potvrda male društvene moći sindikata, nije teško povezati sa ukupno nepovoljnom materijalnom i socijalnom pozicijom radništva u Srbiji, kao i sa iskustvom uspešnih zemalja tranzicije, koje potvrđuje da se uspešnost tranzicije i društvena moć sindikata, odnosno njihovo aktivno učešće i uticaj u procesu ekonomskih i društvenih reformi nalaze u direktnoj srazmeri.

Istini za volju, u pogledu poverenja gradjana nisu mnogo bolje prošle ni političke partije, kako one vladajuće, tako i opozicione, o čemu govore podaci u tabelama 2 i 3.

Tabela 2: Koliki je stepen vašeg poverenja u vladajuću koaliciju?

ODGOVOR	%
Veliki	1.9
Osrednji	26.8

²⁰ Agencija za istraživanje javnog mnjenja „Faktor Plus“, Beograd 2006

Mali	29.7
Nikakav	37.6
Bez odgovora	4.1
UKUPNO	100.0

Tabela 3 : Koliki je stepen vašeg poverenja u opozicione partije ?

ODGOVOR	%
Veliki	5.4
Osrednji	30.8
Mali	31.4
Nikakav	28.6
Bez odgovora	3.8
UKUPNO	100.0

Poredeći ove podatke može se uočiti da je poverenje građana nešto veće u opozicione nego u stranke vladajuće koalicije. To uslovljava činjenica da je oštrica kritike građana uvek u većoj meri usmerena ka vladajućim strankama, budući da one u mehanizmu vlasti donose i sprovode mere koje neposredno utiču na materijalni i socijalni položaj građana. Nesporno je, međutim, zajedničko da više od 2/3 građana ima malo ili nikakvo poverenje, kako u stranke vladajuće koalicije, tako i u opozicione stranke i sindikate. Isto tako je veliki stepen nepoverenja u Vladu Srbije. Iz toga se može izvući zaključak da nepoverenje građana u institucije političkog sistema i aktere političkog života deluje po principu spojenih sudova.²¹

Poredeći stanje pre i posle 5 oktobra 2000 godine, koje svi analitičari uzimaju kao nespornu prelomnu tačku savremene istorije Srbije, može se zaključiti da u ovom slučaju ne važi pravilo da se ljudi najbrže i najefikasnije uče na sopstvenim greškama. Sindikati i političke stranke se ponašaju kao loši djaci, koji krajnje nemarno prihvataju da još jednom ponavljaju već ponavljani razred. To se ogleda u činjenici da je i u novim društvenim okolnostima snažno

²¹ S.Orlović : „Političke partije i moć“, Jugoslovensko udruženje za političke nauke i čigoja štampa, Beograd 2002

prisutna nasledjena praksa odnosa sindikata i političkih stranaka, čija se suština ogleda u nastojanju političkih stranaka da sindikate stave pod svoju kontrolu, u osnovi na isti način, kako se to radilo u jednopartijskom sistemu.

U tom pogledu različiti, često suprotni procesi odigravaju se na normativnom i na realnom društvenom planu. Kada se upoređuju politički programi političkih stranaka, kao i izjave njihovih lidera, posebno u političkim, izbornim kampanjama, gotovo da među njima nema uočljivih razlika. Svi se slažu i obećavaju punu zaposlenost, ekonomski i tehnološki razvoj, porast zarada i standarda, evropski nivo ekonomskih, radnih i socijalnih prava. Međutim, uočljivo je da se suštinski razlikuje odnos političkih stranaka prema sindikatima, odnosno korpusu radnih, ekonomskih i socijalnih prava kada su u opoziciji i kada su na vlasti. Naime, dok su u opoziciji, političke stranke pokazuju mnogo veći interes za saradnju sa sindikatima, za podršku ciljevima sindikalne borbe, dok kada dodju na vlast njihova komunikacija sa sindikatima gubi na intenzitetu.

U praksi, sindikati se obraćaju, ne direktno rukovodstvima, već poslaničkim klubovima parlamentarnih stranaka sa svojim zahtevima i inicijativama. Ovaj vid komunikacije sindikata i političkih stranaka nije u značajnoj meri razvijen, upravo zato što u proteklom periodu nije dao očekivane rezultate, pre svega sa stanovišta zahteva i interesa sindikata.

Kada je reč o sindikatima i u njihovom ponašanju i delovanju uočljiva je razlika između normativnih, programskih opredeljenja i praktičnog ponašanja. Pre svega, sve tri sindikalne konfederacije u Srbiji, probale su taj gorki i zabranjeni hleb za sindikate – prevelike bliskosti sa vlastima, najpre i najduže SSSS za vreme vladavine Slobodana Miloševića, zatim Asocijacija slobodnih i nezavisnih sindikata i konačno UGS „Nezavisnost“. Sva tri sindikata su za to platila veoma visoku cenu kroz gubitak članstva, društvenog ugleda i uticaja. Najveću cenu, međjutim, platilo je radništvo, jer je ta nemoć i politička podeljenost sindikata, uticala da se poveća ionako nepodnošnjivo visoka socijalna cena tranzicije.

Ipak, nepovoljna iskustva uticala su na pomenute sindikate da, pre svega u svojim programskim dokumentima definišu svoj autonomni, kritički stav prema političkim strankama. Tako je SSSS, na Kongresu održanom u junu 2006 godine, usvojio Platformu Saveza samostalnih sindikata Srbije o odnosu prema političkim strankama, partijama i nevladinim organizacijama, u kojoj se, pored

ostalog kaže: „...Savez samostalnih sindikata Srbije će u svom delovanju ostvarivati odgovarajuću saradnju sa političkim partijama, prevashodno parlamentarnim, (neposredno i preko poslaničkih klubova), kako bi sindikalni zahtevi bili kompetentno izneti na mestima gde se odlučuje i kako bi uticali na donošenje zakona i drugih meritornih odluka bitnih za materijalni i socijalni položaj i radno –pravnu sigurnost sindikalnog članstva. Bez obzira koje su partije ili koalicije formirale Vladu, Savez samostalnih sindikata Srbije će, kroz ravnopravni dijalog i argumentovano pregovarati sa Vladom i njenim ministrstvima kada su u pitanu interesi sindikalnog članstva“²²

Slična opredeljenja izražavaju se i u odgovarajućim programskim dokumentima druge dve sindikalne konfederacije – UGS „Nezavisnost“ i Asocijacije slobodnih i nezavisnih sindikata.

Pored toga, Asocijacija slobodnih nezavisnih sindikata u Rezoluciji III Kongresa, održanog u oktobru 2006 godine, ističe pravo i potrebu sindikata da učestvuje u donošenju strateških političkih odluka i s tim vezi ističe: „Pre svega, srpsko društvo je danas, za razliku od razvijenih, demokratskih građanskih društava, dominantno političko društvo, u kome je sva društvena moć, uključujući i odluke o ličnim sudbinama ljudi, skoncentrisana u rukama izvršne političke vlasti i u kojoj još uvek nisu rešena strateška politička pitanja, a koja su uspešne zemlje tranzicije rešile na početku ovog procesa. To zahteva učešće svih relevantnih društvenih aktera, uključujući i sindikate u procesu donošenja tih strateških odluka, od kojih će u velikoj meri zavistiti budućnost sveta rada i društva u celini“²³

Medjutim, i u ovom slučaju potvrđuje se da je mnogo lakše promeniti, odnosno usvojiti nove političke i programske dokumente nego promeniti praksu. Odnos političkih stranaka prema sindikatima, u krajnjoj liniji može se posmatrati i kao odnos prema društveno nemoćnim, a to znači i neatraktivnim partnerima, koji nemaju značajan uticaj na pripadnike sveta rada, o čemu govore rezultati napred pominjanog istraživanja. U celokupnom posmatranom periodu nije bilo ni jednog dobro pripremljenog, organizovanog, zajedničkog nastupa sindikata prema političkim strankama, poslodavcima i državi, u funkciji predstavljanja i odbrane minimalnih zajedničkih interesa sveta rada. Istini za volju, bilo je sporadičnih inicijativa u tom pravcu. Tako na primer, Savez samostalnih sindikata

²² Dokumentacija Veća SSSS Srbije

²³ Dokumentacija III Kongresa, Dokumentacioni centar ASNS, Beograd

Srbije, UGS „Nezavisnost“ i Konfederacija slobodnih sindikata (koja okuplja sindikate javnih infrastrukturnih sistema), uputili su sredinom 2003 godine otvoreno pismo poslanicima Narodne Skupštine Republike Srbije, u kome izražavaju nezadovoljstvo zaposlenih ekonomskim i ukupnim stanjem u zemlji i položajem zaposlenih i zahtevaju raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora. U ovom pismu se, pored ostalog, kaže:

„ Savez samostalnih sindikata Srbije, UGS „Nezavisnost“ i Konfederacija slobodnih sindikata najodlučnije traže od vas da učinite sve kako bi došlo do raspisivanja vanrednih parlamentarnih izbora. Smatramo da je raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora nužnost koja se ne može izbeći....

Smatramo da vas ne treba da ubedujemo da se u Srbiji živi loše. Živi se bez nade i bez perspektive, živi se od danas do sutra, a sve više je očajnika koji podižu ruku na sebe i na druge. Nada koja je postojala u početku, polako se pretvorila u beznadje. Stanje ne vredi opisivati. Gospodo poslanici, to stanje treba menjati što brže i naravno, nabolje. Svima je jasno da bi bilo uputnije da se ovaj problem razreši u Skupštini, nego na ulicama Beograda i Srbije. Konfliktne procese treba rešavati u Skupštini, zato vam se i obraćamo.“²⁴

Navedena, kao i druge slične inicijative završile su u sindikalnim, partijskim i skupštinskim arhivama, potvrđujući nedostatak političke volje i kapaciteta da se na novim temeljima, primerenim civilizacijskim dostignućima razvijene, demokratske Evrope, počne graditi dijalog sindikata i aktera političkog života društva.

Očigledno je da nad ovim važnim aspektom ukupne demokratizacije društva, još uvek dominiraju ograničavajući činiooci. Oni se nalaze i u sindikatima, i u političkim strankama, i u institucijama političke vlasti.²⁵ Kada je reč o sindikatima i političkim strankama, jedan ograničavajući faktor zaslužuje posebnu pažnju, jer se u njemu nalazi jedan od ključeva za promenu situacije. Radi se o tome da ni sindikati, ni političke stranke nisu izgradili unutrašnju, demokratsku infrastrukturu i odnose zasnovane na slobodnom protoku informacija i inicijativa između članstva i rukovodstava u oba smera, toleranciji, slobodnom, otvorenom suočavanju različitih

²⁴ Dokumentacija SSSS

²⁵ Grupa autora: „Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji – pogled u budućnost“, Zbornik radova sa Okruglog stola, Institut društvenih nauka i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2003

stavova, vizija ikoncepcija političkog uređenja društva i strategije sindikalne borbe. Naprotiv, i u političkim strankama i sindikatima, još uvek dominira autokratski sistem rukovodjenja, zasnovan na apsolutnoj i neprikosnovenoj vlasti lidera i često neformalne grupe saradnika oko njega. Logično je i očekivano da tako organizovani sindikati i političke stranke nemaju potrebni kapacitet grade medjusobne odnose zasnovane na principima demokratskog, otvorenog, pluralističkog društva.

LITERATURA

1. Agencija za istraživanje javnog mnjenja „Faktor Plus“, Beograd, 2006.
2. Andrić, Č. : *Sindikalna organizovanost u Srbiji*, Mihailović, S. (ed). „Sindikati Srbije – od sukoba ka saradnji“, Beograd, Freidrich Ebert Stiftung i Centar za socijaldemokratske studije, 2001.
3. Antić, S., Jovanović, M., Marinković, D. : *Srbija između populizma i demokratije*, Institut za političke studije, Beograd, 1993.
4. Antić, S. : *O karakteru vlasti Slobodana Miloševića*, Institut za političke studije, Beograd, 1996.
5. Arandarenko, M : *Privatizacija, tržište rada i sindikati*, u Zborniku Uloga sindikata u procesu privatizacije, Centar za obrazovanje i istraživanja UGS „Nezavisnost“, 1999.
6. Distability and employment in Central and Eastern European countries, ILO CEET, Budapest, 1994.
7. Dokumentacija Veća saveza sindikata Srbije
8. Dokumentacija UGS „Nezavisnost»
9. Dokumentacija III Kongresa, Dokumentacioni centar ASNS, Beograd
10. Grupa autora: *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji – pogled u budućnost*, Zbornik radova sa Okruglog stola, Institut društvenih nauka i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2003.
11. Grint, K. : *The Sociology of work*, Polity Press, Cambridge, UK, 2003.
12. Hejvud, E. : *Politika*, Klio, Beograd, 2004.

13. Madžar, Lj. : *The challenge of globalisation in the times of change – reflections of intriguing book*, Zbornik, Globalizacija i tranzicija, Institut društvenih nauka, Beograd, 2001.
14. Marinković, D. : *Industrijski odnosi*, Megatrend Univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2006.
15. Marinković, D. : *Štrajkovi u Srbiji 1991-1996*, Institut za političke studije, Beograd, 1998.
16. Mijatović, B. : *Opšti pregled tranzicije*, u : Begović, B. i drugi, „Četiri godine tranzicije u Srbiji“, Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd, 2005.
17. Orlović, S. : *Političke partije i moć*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke i čigoja štampa, Beograd, 2002.
18. Ristić, Z., Djukić, P. : *Strategija delovanja UGS „Nezavisnost“ u precesu privatizacije*, radni materijal, Dokumentacija UGS „Nezavisnost“
19. Saopštenje RZS, Beograd, 2007
20. Waddington, J., Hoffman, R. : *Trade unions in Europe – Facing challenges and searching for solutions*, ETUI, Brussels, 2003.